

Złoty wiek, srebrny wiek – Polska ostatnich Jagiellonów i pierwszych królów elekcyjnych wobec nowożytnej Europy. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli i uczniów szkół średnich

Podczas gdy Europa przeżywała dramatyczne, krwawe konflikty związane ze zmaganiem zwolenników reformacji i kontrreformacji, państwo polsko-litewskie szczyciło się pokojem religijnym. Gdy czołowi władcy Zachodu kładli podwaliny pod nowoczesny absolutyzm, szlachta polska zapamiętała broniła zasad sejmowładztwa. Choć nasi monarchowie i magnaci chętnie korzystali z wzorców sztuki i architektury renesansu i baroku, to w kulturze codziennej coraz mocniej dawały o sobie znać wpływy orientalne... Trudno nie zauważyć, że w apogeum swej potęgi Rzeczpospolita zaczynała się coraz bardziej różnić od państw zachodu kontynentu, czym wprawiała w zdumienie odwiedzających ją podróżników i dyplomatów.

Polska i Litwa wkraczały w XVI stulecie wzmocnione osiągnięciami dynastii jagiellońskiej z XV wieku – zwłaszcza osłabieniem, a w efekcie likwidacją zakonu krzyżackiego. Rola odgrywana w Europie przez Rzeczpospolitą czyniła z niej ważny podmiot stosunków międzynarodowych. Sytuacja zaczęła zmieniać się na niekorzyść w XVII wieku, jednak i wówczas jeszcze cieszone się pełną suwerennością i odnoszono sukcesy polityczne i militarne.

O potencjale nowożytnej Rzeczypospolitej świadczy dorobek w zakresie nauki, techniki i zdobyczy cywilizacyjnych. Te mniej znane zjawiska są przyćmiewane znakomitymi przykładami dzieł sztuki, architektury i muzyki, które stanowią podstawę do nazwania XVI stulecia złotym wiekiem.

Niniejszy pakiet, adresowany do nauczycieli i uczniów szkół średnich, zachęca do skorzystania z artykułów znajdujących się na portalu **HISTORIA: POSZUKAJ**. Proponujemy sięgnięcie do tekstów, które opowiadają o mniej znanych wydarzeniach, postaciach czy zjawiskach z dziejów Polski nowożytnej, a zarazem świetnie uzupełniają wiedzę podręcznikową. Warto także, oczywiście, zapoznać się z innymi, niewymienionymi poniżej tekstami z zakładki **WIEDZA**. Pragniemy zaznajomienia się z przekrojowym, syntetycznym spojrzeniem na rozmaite zagadnienia rekomendujemy zakładkę **ŚCIEŻKI HISTORII**.

Pakiet składa się z sześciu części oraz propozycji ćwiczeń. W części I zebraliśmy teksty ukazujące wybrane działania polskich monarchów, mające zapewnić państwu korzystne relacje z bliższymi i dalszymi sąsiadami. Opisy negocjacji dyplomatycznych, małżeństw dynastycznych, umów międzypaństwowych wzbogacają omówienia cennych eksponatów z muzeów polskich. Część II odkrywa przed czytelnikami tematy, które raczej nie goszczą na kartach podręczników, a dowodzą imponującego dorobku cywilizacyjnego ziem polskich w okresie nowożytnym. Warto zwrócić uwagę na rozwój medycyny, nauk przyrodniczych czy funkcjonowanie infrastruktury miejskiej. W części III sięgamy do kultury artystycznej ziem polskich. Pragniemy zwrócić uwagę na dzieła zarówno pierwszoplanowe, jak i nieco mniej znane. Choć złoty wiek kojarzy się zazwyczaj z architekturą i rzeźbą, to nie sposób pominąć literatury i muzyki, które odgrywały znaczącą rolę zwłaszcza w życiu elit państwa. Wspominając nowożytność, szczycimy się wielokulturowością i tolerancją religijną. Część IV niniejszego pakietu przypomina o tych zagadnieniach. W proponowanych tekstach zostały omówione epizody i obiekty związane z dziejami Żydów, wyznawców prawosławia i protestantów. O tym, że w wiekach XVI i XVII Rzeczpospolita doświadczyła zarówno imponujących sukcesów militarnych, jak i bolesnych porażek, przypominają materiały z części V. Wybrane obiekty z kolekcji Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie stanowią punkt wyjścia rozważań nad dziejami polskiej wojskowości. Nasz pakiet zamykamy propozycją sięgnięcia do tekstów sygnalizujących, że przeszłość to także niepowodzenia i niekorzystne zjawiska. Zwrócenie uwagi na ciemniejsze strony przeszłości skłania do refleksji nad złożonością procesu historycznego.

Staraliśmy się tak dobrać artykuły, by obraz polskiej nowożytności był możliwie bogaty i wszechstronny, a pretekst do poznawania jego tajemnic stanowiły eksponaty muzealne, obiekty architektoniczne, dzieła kultury niematerialnej.

Na koniec sugerujemy różne sposoby korzystania ze znajdujących się na portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** materiałów. Dołączone przykłady zadań pozwalają na powtórzenie materiału i usystematyzowanie wiedzy zawartej w naszych artykułach.

JAGIELLONOWIE I KRÓLOWIE ELEKCYJNI WOBEC SĄSIADÓW BLIŻSZYCH I DALSZYCH

Przełom wieków XV i XVI przyniósł domowi jagiellońskiemu poważne zagrożenia i czas niepewności. O tym, jak członkowie dynastii próbowali sobie z nimi poradzić, opowiada Katarzyna Ogrodnik-Fujcik w tekście ***W jedności siła. Zjazd Jagiellonów w Lewoczy w 1494 roku***, przy okazji przypominając o słowackim dziś miasteczku, które było areną ważnego wydarzenia politycznego. Dla wielu uczniów niespodzianką stanowi fakt, że Mazowsze znalazło się w granicach zjednoczonej po rozbiciu dzielnicowym Polski dopiero w 1526 roku. Szkic Krzysztofa Kowalewskiego ***Tajemnicza śmierć książąt mazowieckich*** relacjonuje niemal sensacyjną historię, która doprowadziła do inkorporacji tej dzielnicy do Korony.

Osiągająca apogeum swej potęgi Polska dbała o poprawne relacje z najważniejszymi konkurentami – Habsburgami. Miały temu służyć dwa małżeństwa dynastyczne zawarte przez króla Zygmunta Augusta z Habsburżankami – najpierw z Elżbietą, a po latach z Katarzyną. Pierwszy mariaż monarchy relacjonuje Urszula Zachara-Związek w tekście ***Ach, cóż to był za ślub. Zaślubiny Zygmunta Augusta i Elżbiety Habsburżanki***. Jak wiadomo, nie było to udane małżeństwo. Prawdziwą miłość monarcha odnalazł w legendarnym niemal związku z Barbarą Radziwiłłówną, o czym przypomina ta sama autorka artykułem ***Kochanka – żona – królowa. Barbara Radziwiłłówna w szponach miłości i polityki***.

Warto pamiętać, jaki wpływ na politykę zagraniczną i – zwłaszcza w przypadku ślubu z Barbarą – wewnętrzną wywierały małżeństwa władców. Ważnym uzupełnieniem tych rozważań, przenoszącym czytelnika do następnego stulecia, jest tekst Jarosława Pietrzaka ***Francuzka w Polsce. Wjazd Ludwika Marii do Gdańska w 1646 roku z okazji jej zaślubin z Władysławem IV***. Ślub drugiego Wazy na tronie polskim z francuską arystokratką miał zapewnić Rzeczypospolitej korzystne stosunki z zachodnim mocarstwem, tak ważne w coraz trudniejszej sytuacji politycznej i militarnej państwa. Kluczowym momentem dla dziejów nowożytnej Polski było zawarcie unii realnej z Wielkim Księstwem Litewskim. Nie uszło to uwadze Jana Matejki. Wnikliwe przyjrzenie się jednej z najbardziej znanych prac malarza umożliwia artykuł Anny Knapiek ***Unia Lubelska według Jana Matejki. Wiernie oddana czy podmalowana? Obraz w Muzeum Lubelskim w Lublinie***. Historyczka sztuki analizując treść dzieła, podkreśla, że powszechnie dziś doceniane wydarzenie budziło wśród współczesnych pełne napiętności kontrowersje.

Schyłek XVII wieku to zmierzch świetności państwa polsko-litewskiego. Blaskiem opromieniło je zwycięstwo Jana III pod Wiedniem, ale nie udało się już osiągnąć znaczących korzyści politycznych. Nie oznacza to, że całkowicie zrezygnowano z aktywności na forum europejskiej dyplomacji. Zaskakujący może się wydawać fakt, że inicjatywę w tej materii przejęła ambitna królowa Maria Kazimiera. Niestandardowe poczynania małżonki „Lwa Lechistanu” przypomina znawca epoki Jarosław Pietrzak. Z artykułu ***Małgorzata Kotowska. Ambasadorowa w służbie królowej Marii Kazimierzy Sobieskiej*** dowiemy się, jak monarchini korzystała z wywiadowczych i dyplomatycznych talentów tytułowej bohaterki tekstu. Szkic ***Jak królowa Maria Kazimiera zbożem z Francją handlowała*** opowiada o mało znanym epizodzie zaangażowania królowej w zaspokojenie potrzeb aprowizacyjnych jej ojczyzny.

Nie bez wpływu na działania w sferze polityki zagranicznej pozostawały rozpowszechnione nad Wisłą wyobrażenia dotyczące państw Zachodu. Często kształtowały je doświadczenia polskich magnatów, nabywane podczas popularnych wówczas podróży edukacyjnych. Podobne wyprawy przynosiły często szok kulturowy. Ciekawy epizod stanowi temat szkicu Jarosława Pietrzaka ***Jajecznicza à la Ravallac, czyli kilka słów o niezwykłej przygodzie Jakuba Sobieskiego w Paryżu***.

Przyszły ojciec Jana III podczas wizyty we Francji był mimowolnym świadkiem zabójstwa króla Henryka IV, a następnie z niesmakiem i niedowierzaniem obserwował wzbierający kult mordercy monarchy. Autor artykułu podkreśla, że odcisnęło to piętno na poglądach Jakuba Sobieskiego.

NOWOŻYTNA MODERNIZACJA

Część ta jest poświęcona tematyce, która rzadko gości na kartach podręczników i podczas lekcji historii, choć może stanowić znakomitą podstawę do rozważań o faktycznym poziomie rozwoju cywilizacyjnego ziem Rzeczypospolitej. Pragniemy wskazać, że nasi przodkowie nie mieli się czego wstydzić. Co ciekawe, znaczące osiągnięcia były udziałem nie tylko najważniejszych ośrodków politycznych i administracyjnych, ale mogły się nimi poszczycić również mniejsze miasta i miasteczka. Historia życia codziennego zwykle uchodzi uwadze uczniów, a przecież to ona świadczy o faktycznym obliczu przeszłości. Proponujemy sięgnięcie do trzech tekstów, które uwydatniają to zagadnienie. Krzysztof Kowalewski w artykule ***Pierwszy most na Wiśle. Cud techniki XVI wieku*** relacjonuje podjętą przez Zygmunta Augusta śmiałą inicjatywę połączenia stałą przeprawą obu brzegów Wisły w Warszawie. Katarzyna Wagner w szkicu ***Brak wolnych mieszkań w Warszawie. O problemach lokalowych siedemnastowiecznych warszawiaków*** opisuje warunki, w jakich żyli w XVII wieku mieszkańcy stolicy. O tym zaś, jak oddalone od Warszawy, niemal peryferyjne, choć bliskie nowoczesnemu Śląskowi, Leszno dorobiło się w epoce nowożytnej własnej sieci wodociągowej, opowiada Marta Małkus w tekście ***Legendarne źródło Paźla i nowożytne wodociągi w Lesznie. Relikty siedemnastowiecznych instalacji wodnych w Muzeum Okręgowym w Lesznie***.

Postęp w wielu sferach życia codziennego nie byłby możliwy, gdyby nie działalność wybitnych jednostek aktywnych na polu nauki. Badaczka dziejów medycyny Magdalena Muskała przybliży czytelnikom postać jednego z najważniejszych polskich lekarzy doby nowożytnej tekstem ***Wojciech Oczko – ojciec polskiej wenerologii, prekursor leczenia wodą, powietrzem i ruchem. Preparaty lecznicze zalecane przez królewskiego medyka w zbiorach Muzeum Historii Medycyny i Farmacji Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku***.

Robert Żytkowicz w artykule ***Paweł Guldениusz. Nieprzeciętny aptekarz toruński*** przypomina mniej znaną postać oraz dokonania zaufanego farmaceuty dwóch ostatnich Wazów. Marta Małkus w fenomenalnie ilustrowanym tekście ***Tajemnice świata zwierząt w nowożytnym Lesznie. Jan Jonston (1603–1675) i jego „Historiae naturalis”*** opisuje działalność i *opus magnum* wybitnego leszczyńskiego przyrodnika. Pragniemy w tym miejscu podkreślić, że przybliżając uczniom dorobek czasów nowożytnych, warto – wzorem naszych autorów – sięgnąć do historii regionalnej i związanych z nią postaci. Często umożliwiają to kolekcje lokalnych placówek muzealnych.

NIE TYLKO KAPLICA ZYGMUNTOWSKA

Złoty wiek zazwyczaj jest kojarzony z kopułą kaplicy Zygmuntowskiej – wspominamy o tym w pakiecie dla szkół podstawowych. Nauczycielom i uczniom szkół średnich proponujemy sięgnięcie do artykułów poświęconych dziełom nieco mniej znanym, a jednocześnie znaczącym. W szkicu ***„Wzlot i zgon humanisty”. Epitafium Filippa Buonaccorsiego – Kallimacha z krakowskiego kościoła Dominikanów pod wezwaniem Świętej Trójcy*** Ewa Olkuśnik opowiada o życiu wychowawcy synów Kazimierza Jagiellończyka, wskazując jednocześnie, iż rzeźbiarskie upamiętnienie humanisty stanowiło w dziejach sztuki ziem polskich swoisty zwornik pomiędzy estetyką późnego gotyku i nadchodzącego renesansu.

Na spuściznę artystyczną naszych ziem złożyły się nie tylko dzieła artystów polskich czy wykonujących zlecenia rodzimych sponsorów, ale i obiekty zdobyte w mniej chwalebny sposób. Wśród tych ostatnich poczesne miejsce zajmuje „Tryptyk Gdański”, czyli „Sąd ostateczny” Hansa Memlinga,

należący – podobnie jak epitafium Kallimacha – tyleż do średniowiecza, co nowożytności. Jeden z najświetniejszych obrazów w zbiorach polskich muzeów został zdobyty gwałtem i – mimo nacisków – nie wrócił do rąk prawowitych właścicieli, o czym pisze Ewa Olkuśnik w tekście ***Diabły i anioły w rękach piratów. Historia obrazu Hansa Memlinga w Muzeum Narodowym w Gdańsku.*** Dzięki wrocławskiemu historykowi sztuki Wojciechowi Grukowi możemy się przekonać, że renesans i barok na ziemiach polskich to także wspaniałe zabytki Śląska. Wojciech Gruk w artykule ***Programowe dzieło sztuki śląskiej kontrreformacji. Srebrny ołtarz biskupa Jerina w katedrze wrocławskiej*** charakteryzuje okoliczności powstania i przesłanie ideowe tego arcydzieła. Prawdziwą perłę architektury stanowi natomiast piastowska rezydencja, której autor poświęcił szkic ***Wybitne dzieło renesansu i pomnik starodawnej dynastii. Zamek Piastów śląskich w Brzegu.*** Dołączone do tekstu ilustracje pozwalają porównać ów obiekt ze znanym powszechnie Wawelem. Mając na uwadze poziom artystyczny, ale i nadzwyczaj powikłane losy, zdecydowaliśmy się przybliżyć czytelnikom rzeźbiarskie portrety Jana Kazimierza i Ludwiki Marii Gonzagi, znajdujące się dziś w Muzeum Narodowym w Sztokholmie. Katarzyna Wagner w artykule ***Polska para królewska przetrzymywana w Sztokholmie. O dwóch zrabowanych przez Szwedów pracach Giovanniego Francesca de Rossiego*** omawia okoliczności powstania dzieł oraz historię ich kradzieży przez Szwedów.

W opowieści o dawnej kulturze często po macoszemu jest traktowana muzyka, która rozkwitła w nowożytnej Polsce. Portal **HISTORIA: POSZUKAJ** zawdzięcza Karolinie Szurek wiele tekstów poświęconych dawnym kompozytorom, utworom i instrumentom. Do refleksji nad wspaniałym poziomem i rozległymi inspiracjami polskich twórców między innymi może skłonić artykuł ***Franko-flamandzka polifonia w twórczości szesnastowiecznego Lwowczyka. „Missa Paschalis” Marcina Leopoldy.*** Autorka ze znanostwem charakteryzuje dzieło swego bohatera, a dołączone linki do nagrań umożliwiają wysłuchanie utworów.

Kolejną, obok muzyki, dziedzinę rozwoju kultury nowożytnej Rzeczypospolitej stanowił teatr. O jego początkach pisze Karolina Czerska w tekście ***Renesansowy dramat zaangażowany. „Odprawa posłów greckich” Jana Kochanowskiego.*** Poznajemy okoliczności powstania utworu i jego treść. Wytrawna teatrolożka zwraca uwagę, że utwór Mistrza z Czarnolasu, wystawiony po raz pierwszy z okazji ślubu Jana Zamoyskiego z Krystyną Radziwiłłówną, był wyrazem – godnej wielkiego humanisty – głębokiej troski o państwo, w którym „ani prawa waży, ani sprawiedliwość”.

MIĘDZY TOLERANCJĄ A NIETOLERANCJĄ

Mówiąc o dziejach nowożytnej Polski, często zwracamy uwagę na tolerancję religijną i harmonijną wielokulturowość. Owszem, w XVI wieku różnowiercy Rzeczypospolitej cieszyli się pokojem, a przedstawiciele licznych grup etnicznych nie byli poddawani prześladowaniom. Z czasem, wraz z postępami kontrreformacji, sytuacja zaczęła się komplikować. Na stosunki wyznaniowe i narodowościowe warto spojrzeć przez pryzmat historii regionalnej. To ona przechowuje pamięć o napięciach i konfliktach, które często umykają uwadze, gdy spoglądamy z perspektywy ogólnoparostwowej.

Wiek XVI to czas wspaniałego rozwoju kultury żydowskiej na ziemiach polskich. O ważnym dla polskiego judaizmu ośrodku, którym był Tykocin, opowiada w dwóch artykułach Hanna Węgrzynek. Tekst ***Tykocin. Dom z gwiazdą Dawida*** przybliża genezę gminy żydowskiej w Tykocinie, a szkic ***Rebeka Tikliner. XVI-wieczna uczona z Tykocina*** zapoznaje czytelnika z działalnością wybitnej córki tykocińskiego rabina, która stała się autorytetem dla lokalnej społeczności. Ofensywa kontrreformacji z końca XVI wieku miała doprowadzić do podporządkowania Kościołowi katolickiemu wyznawców prawosławia, zamieszkujących wschodnie tereny Rzeczypospolitej. Jak wielkie spory wywołała zawarta w 1596 roku unia brzeska, opisuje Ewa Olkuśnik w artykule ***Smutny los niezłomnego archimandryty z Supraśla.*** Autorka krótko przypomina dzieje

prawosławnego klasztoru w Supraślu i charakteryzuje postawę tamtejszego archimandryty Hilariona Massalskiego, jednego z tych przywódców obrządku wschodniego, którzy nie chcieli się podporządkować warunkom unii.

Obszarem, gdzie występowały napięcia religijne były – pozostający w rękach Habsburgów – Śląsk i graniczące z nim ziemie południowej Wielkopolski. O miejscowych konfliktach wiele mówią cenne zabytki z XVII wieku. Do ich odkrywania zaprasza Marta Małkus, która w tekście **„Tam skarb Twój, gdzie serce Twoje...” Pamiątki pochówku Zofii z Ujejskich Radomickiej ze zbiorów Muzeum Ziemi Wschowskiej** przypomina, że choć zdarzało się, iż wyznanie dzieliło rodziny, to mieszkańcom pogranicza nieobcy był duch tolerancji. Bohaterka artykułu – polska szlachcianka, protestantka, żona katolika – znalazła miejsce spoczynku w świątyni luterańskiej.

Niezmiernie interesujący przykład krzyżowania się wpływów różnych wyznań stanowi Śmigiel, jeden z głównych ośrodków działalności braci polskich. Dzieje miasta i działającej w nim parafii ariańskiej to temat szkicu **„Ariańskie miasteczko” i jego patron. Wielkopolski Śmigiel i Elias Arciszewski**. Marta Małkus wskazuje, że w dobie wojen religijnych śląskim innowiercom groziły prześladowania ze strony katolików. Aby umożliwić swobodne wyznawanie wiary protestanckiej, tworzono w pobliżu granicy ze Śląskiem, między innymi na ziemi wschowskiej, kościoły graniczne. Dzieje jednego z nich, wspaniałego zabytku kultury luterańskiej, opisuje Marta Małkus w szkicu **Bezpieczne schronienie. Luterańska świątynia w Szlichtyngowej jako pierwszy kościół graniczny na ziemi wschowskiej**. Niestety, siedemnastowieczna świątynia została strawiona przez pożar w 1995 roku. Jej świetność przypominają ilustracje zdobiące artykuł.

O zawiłych dziejach konfliktów religijnych świadczą liczne zabytki malarstwa. Wojciech Gruk w artykule **Unikatowe świadectwo kultury pielgrzymkowej śląskich luteranów w czasie rekatolicyzacji. Malowidło „Jezus z uczniami w drodze do Emaus” z 1685 roku na drzwiach kościoła w Pogorzeli** wyjaśnia, dlaczego opisywany obiekt może być traktowany jako metafora prześladowań, którym luteran poddawano na Śląsku.

LATA TRIUMFÓW I PORAŻEK

Wiek XVI i XVII to czas, gdy nastąpił przełom w dziejach polskiej wojskowości. Po początkowych spektakularnych sukcesach zaczęły się porażki... Przewodnikiem po historii polskiego oręża jest świetna synteza Michała Mackiewicza **Pancerni, rycerze, husarze. Wojsko polskie od X do schyłku XVIII wieku**, którą czytelnik znajdzie na portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** w zakładce **ŚCIEŻKI HISTORII**. Autor, znakomity specjalista z Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, przygotował także szereg artykułów poświęconych skarbowi z przebogatej kolekcji tej placówki. Michał Mackiewicz nie tylko przedstawia pasjonujące dzieje cennych eksponatów. Opisywane obiekty stanowią punkty wyjścia rozważań nad wydarzeniami i postaciami, związanymi z historią militarną. Trzy artykuły pozwalają na bliższe przyjrzenie się konfliktom z Moskwą na przełomie XVI i XVII wieku. W tekście **Szabla Batorego. Kunsztowny oręż pogromcy Iwana Groźnego ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie** Michał Mackiewicz opisuje dzieje tej typowej polskiej broni i wskazuje, jakie znaczenie dla jej rozpowszechnienia miały wojny toczone przez Polskę na Wschodzie. Artykuł **Zbroja „Pioruna”. Pamiątka po wybitnym hetmanie w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego** przypomina z kolei o zasługach Krzysztofa Mikołaja Radziwiła w kampaniach przeciwko Rosjanom i Szwedom. Prawdziwym rarytasem kolekcji muzealnej jest unikalny obiekt opisany w tekście **Moskiewski bechter. Zagadka carskiego pancerza ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego**. Michał Mackiewicz ze znanostwem charakteryzuje cenny zabytek, rozważając jednocześnie, podczas którego z licznych konfliktów mógł zostać zdobyty przez Polaków. Ciężkim doświadczeniem dla siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej był potop szwedzki. Michał Mackiewicz przypomina dwa aspekty wojny ze Szwecją. Znany z „Potopu” Henryka Sienkiewicza motyw posiłków tatarskich został kompetentnie wyjaśniony w artykule **Sojusznik spod znaku**

półksiężycu. Epizod z czasów potopu na obrazie Jana Filipa Lempkego ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego, a pomyślniejsze chwile zmagania z najeźdźcami opisane w szkicu **Sztandar Karola II Gustawa. Bezczenna pamiątka z okresu potopu w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie**.

Szczęśliwym zwieńczeniem dziejów siedemnastowiecznej wojskowości polskiej była odsiecz wiedeńska 1683 roku. Wywołała ona w Polsce prawdziwy entuzjazm. Jarosław Pietrzak w artykule **W podziękę za zwycięstwo. Krakowskie uroczystości na cześć Jana III Sobieskiego w 1683 roku** przypomina, jak świętowano ostatnią – jak się miało okazać – znaczącą wiktorię naszego nowożytnego oręża.

SYTUACJE KRYZYSOWE

Problemów Polsce nowożytnej dostarczali nie tylko sąsiedzi, z którymi przychodziło prowadzić ciężkie wojny. Warto pamiętać, że także i wewnątrz spory potrafiły poważnie destabilizować państwo. Sprzyjały temu ustrój demokracji szlacheckiej i słabość władzy monarszej.

Źródłem świetnych dochodów osiąganych przez polską szlachtę stała się sprzedaż zboża na Zachód. Uchem igielnym eksportu był Gdańsk. Ewa Olkuśnik w artykule **Niepokorne miasto. Wojna Stefana Batorego z Gdańskiem** przypomina, że ten największy ośrodek miejski Rzeczypospolitej sprawiał poważne kłopoty polityczne i nawet potężny król i wódz musiał pogodzić się z jego rozległą samodzielnością.

Słusznie szcycimy się, że w nowożytnej Polsce nie doszło do zbrodni królobójstwa. Ale powiedzenie „Plecie jak Piekarski na mękach” świadczy, że niewiele brakowało, a taki epizod położyłby się cieniem na dziejach Polski. Opowiada o tym Hanna Węgrzynek w szkicu **Przypadek niedosłego królobójcy. Zamach na Zygmunta III Wazę**.

Jednym ze źródeł osłabienia władzy w Polsce była zasada wyboru monarchy przez ogół szlachty. Wolne elekcje zazwyczaj były areną sporów głęboko dzielących stan szlachecki i polem ingerencji obcych mocarstw. Sposób powoływania króla nie przysparzał mu także autorytetu. Warto przypomnieć, jak doszło do ustanowienia procedury elekcji *viritem*, co umożliwia tekst Krzysztofa Kowalewskiego **Francuski książę królem Polski. Pierwsza wolna elekcja**. Do szczególnie zaciętej konfrontacji na polu elekcyjnym doszło w jednym z najbardziej dramatycznych momentów w historii Polski – podczas powstania Chmielnickiego w 1648 roku. Wydarzenia te omawia Ewa Olkuśnik w artykule **Braterski spór o koronę. Jan Kazimierz Waza królem Polski**.

PROPOZYCJE ĆWICZEŃ

Artykuły rekomendowane w niniejszym pakiecie oraz inne materiały z portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** z zakładki **WIEDZA I ŚCIEŻKI HISTORII** umożliwiają samodzielne powtórzenie materiału przez uczniów, a także sprawdzenie ich wiedzy i kompetencji przez nauczyciela. Zachęcamy do skorzystania z naszego zasobu zarówno podczas tradycyjnych zajęć w szkole, jak i w nauczaniu zdalnym. Podobnie jak w pozostałych pakietach dla nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych, proponujemy następujące metody pracy dydaktycznej:

- ♦ uczniom, pracującym indywidualnie lub w grupach, można polecić wyszukanie określonej liczby artykułów (na przykład po pięć) i przygotowanie na ich podstawie prezentacji lub prac pisemnych, w których omówią oni wybrane teksty i przedstawią wnioski wynikające z ich lektury;
- ♦ cenną metodą dydaktyczną może być podzielenie uczniów na grupy i polecenie zaprezentowania – przy wykorzystaniu artykułów z naszego portalu – odmiennych opinii na temat wybranych zjawisk oraz zainicjowanie, moderowanej przez nauczyciela, dyskusji;
- ♦ informacje zawarte w opublikowanych artykułach najczęściej wykraczają poza zakres wymagany w podstawie programowej, ale – dla poszerzenia wiedzy – można zachęcić uczniów

do przygotowania projektów poświęconych wybranym tematom, polegających na opracowaniu quizów, krzyżówek lub gier;

Przedstawiając poniższe propozycje, świadomie łączymy różne wątki z niniejszego pakietu. Układ proponowanych zadań nie powiela podziału na kolejne części naszego opracowania.

Konflikty i sojusze

Wiek XVI i XVII onieśmiałają uczniów bogactwem faktografii, zwłaszcza związanej z polityką zagraniczną i historią militarną. Dobrym sposobem oswojenia tej problematyki może być polecenie uczniom wybrania i zapoznania się z artykułami na portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** dotyczącymi małżeństw dynastycznych, układów dyplomatycznych i konfliktów zbrojnych, a następnie zaproponowanie wykonania następujących zadań:

- ◆ przygotowanie infografiki prezentującej w syntetycznej formie układ konfliktów i sojuszy, które były udziałem nowożytnej Polski w wybranych okresach (na przykład druga połowa XVI wieku, pierwsza połowa XVII wieku, druga połowa XVII wieku); w tym celu, posługując się strzałkami, można nanieść na mapę konturową Europy lub Europy Środkowej informacje typu: zawarcie sojuszu, otrzymanie/ udzielenie pomocy, wojna w latach...; pozwoli to dostrzec złożoną sieć powiązań Polski z innymi państwami kontynentu;
- ◆ stworzenie multimedialnej prezentacji na temat uroczystej oprawy towarzyszącej zawieraniu małżeństw przez polskich monarchów; nie tylko przybliży to realia nowożytnych obyczajów, ale pozwoli utrwalić wiedzę na temat kierunków polskiej polityki zagranicznej;
- ◆ przygotowanie i przeprowadzenie dyskusji na temat oceny polskiej polityki zagranicznej; warto zachęcić uczniów, by podzielili się na dwie grupy: zwolenników prowadzenia ekspansji na Wschód i zwolenników intensyfikacji polityki bałtyckiej; odwołanie do wydarzeń i postaci opisywanych w artykułach na portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** może stanowić inspirację do formułowania konkurencyjnych ocen; dyskusja przeprowadzona w klasie lub podczas zajęć zdalnych winna być moderowana przez nauczyciela, który podsumuje przedstawione argumenty.

Postęp cywilizacyjny

Obcując z dziejami nowożytnej Polski, warto odejść od utartych szlaków historii politycznej i poświęcić czas na utrwalenie wiedzy o życiu codziennym i osiągnięciach na polu nauki i techniki. Szereg materiałów z portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** pozwala na podjęcie próby stworzenia ciekawej, choć oczywiście dalekiej od wyczerpania tematu, syntezy tych zagadnień. Warto zachęcić uczniów do indywidualnych poszukiwań następującymi zadaniami:

- ◆ odwołując się zarówno do tekstów polecanych w niniejszym skrypcie, jak i do innych artykułów z naszego portalu, można przygotować prezentację ukazującą wybrane osiągnięcia i postaci; dodatkowe informacje wyszukane w Internecie lub literaturze pozwolą na przedstawienie szerszego, europejskiego tła i próbę oceny poziomu rozwoju ziem polskich w wybranych dziedzinach;
- ◆ naniesienie na mapę konturową nowożytnej Rzeczypospolitej obiektów oraz miejsc aktywności postaci opisanych przez naszych autorów pozwoli na wskazanie, które z ziem polskich mogły poszczycić się znaczącym dorobkiem, a które pozostawały w cieniu.

Między Wschodem a Zachodem

Częstym błędem popełnianym przez uczniów w odniesieniu do przeszłości jest przenoszenie na dawne epoki współczesnego obrazu Polski jako państwa jednolitego pod względem narodowym

i wyznaniowym. Niemały kłopot sprawia – nawet maturzystom – przedstawienie bogactwa kultur, wyznań i narodów nowożytnej Rzeczypospolitej. Materiały z portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** pozwalają na znaczne wzbogacenie opowieści o wielokulturowości ziem polskich w XVI i XVII wieku. Zjawisko to można dostrzec nie tylko przez pryzmat artykułów rekomendowanych w częściach **MIĘDZY TOLERANCJĄ A NIETOLERANCJĄ** i **LATA TRIUMFÓW I PORAŹEK**, ale również w innych materiałach, spośród których przede wszystkim pragniemy polecić erudycyjny esej Jerzego Bracisiewicza **Wielokulturowość w polskim doświadczeniu historycznym**, znajdujący się w zakładce **ŚCIEŻKI HISTORII**. Zdecydowanie zalecamy poświęcenie uwagi na wnikliwą analizę opublikowanych przez nas tekstów, co umożliwi zbudowanie wszechstronnego obrazu tak bardzo zróżnicowanej dawnej Rzeczypospolitej. Aby zebrać (lub sprawdzić!) zdobyte przez uczniów wiadomości, proponujemy następujące ćwiczenia:

- ◆ podzielenie uczniów na kilka zespołów, z których każdy przygotowuje prezentację poświęconą wybranej grupie etnicznej lub wyznaniowej; prezentacja powinna zawierać wizerunki obiektów kultury materialnej – dzieł sztuki, zabytków architektury, będących świadectwem dorobku danej grupy;
- ◆ przygotowanie prezentacji dotyczącej szczególnych aspektów historii wojskowości – rekomendowane przez nas materiały pozwalają na zaobserwowanie, jak bardzo zaangażowanie Rzeczypospolitej w politykę wschodnią wpłynęło na ewolucję sztuki walki, jak i na rodzaje używanej broni i stosowane ubiory czy elementy wyposażenia; może to być ciekawym pretekstem do rozważań na temat przynależności Polski do określonego kręgu kulturowego;
- ◆ niezwykle cennym ćwiczeniem może się okazać przeprowadzenie zajęć, na których uczniowie – podzieleni na zespoły – będą charakteryzować wybrane grupy etniczne i wyznaniowe, nanosić na mapę konturową miejsca aktywności tych grup oraz wskazywać za pomocą symboli graficznych tereny konfliktów i współpracy; pozwoli to na stworzenie opracowania kartograficznego, które ukaże współistnienie różnych społeczności.

Przedsmak kryzysu

Nic tak nie utrwala wiedzy o przeszłości i nie zachęca do starannego jej poznawania, jak wskazanie na problemy kontrowersyjne, budzące spory wśród historyków. Nowożytna Polska, największe państwo kontynentu, coraz bardziej odbiegała od europejskich standardów. Nasi autorzy nie unikają podejmowania tematów, które skłaniają do refleksji nad kondycją Rzeczypospolitej. Obok wskazanych w niniejszym opracowaniu na portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** można znaleźć także inne teksty mówiące o błędach, porażkach czy zjawiskach niekorzystnych. Jako że *historia magistra vitae est*, zachęcamy do zaproponowania uczniom zastanowienia się nad wybranymi zagadnieniami. Ćwiczenie takie może mieć kształt moderowanej dyskusji, formę wypracowania pisemnego lub przygotowanej indywidualnie albo zespołowo prezentacji. Pozwalamy sobie na podpowiedzenie kilku tematów:

- ◆ ustrój Rzeczypospolitej (*liberum veto* i wolne elekcje) – czy demokracja szlachecka była osiągnięciem na skalę kontynentu, czy przyczyną upadku państwa?
- ◆ pokój religijny, tolerancja czy opresja kontrreformacji – ciemne i jasne karty stosunków wyznaniowych w dawnej Polsce;
- ◆ obyczaje szlacheckie – czy stan rządzący należycie dbał o dobro państwa? (W tym wypadku celowe będzie sięgnięcie do artykułów, które nie zmieściły się w niniejszym pakiecie, a które udostępniamy na naszym portalu i wspominamy o nich w pakiecie dla szkół podstawowych).

[illegible]